
Classification of zeugmatic constructions

Mahmudova Nigora
n.mahmudova@mail.ru
Associate Professor, PhD,
Karshi State University

- Annotation** *This article examines the linguistic nature, structural-semantic features, and functional potential of zeugmatic constructions based on materials from the Uzbek and German languages. It discusses theoretical interpretations of zeugma dating back to antiquity, as well as contemporary structural, semantic, pragmatic, and derivational approaches to its investigation. Particular attention is paid to the syntactic center of zeugmatic constructions, its relation to several components, and the semantic heterogeneity that arises from such relations. According to the nature of the predicative center, zeugmatic constructions are classified into verb-centered, noun-centered, and mixed types, while their simple and complex structural varieties are also characterized. The study reveals the role of zeugma in achieving syntactic economy, semantic density, expressiveness, imagery, and pragmatic impact. From a derivational perspective, zeugma is interpreted as a derived syntactic construction resulting from the structural reorganization of syntactic units and the omission of a repeated predicative center.*
- Keywords** *Zeugma, zeugmatic construction, expressive syntax, syntactic economy, semantic density, semantic distribution, syntactic derivation, derived syntactic unit, predicative center, pragmatic impact*

Zevgmatik konstruksiyalar tasnifi

Mahmudova Nigora
n.mahmudova@mail.ru
Dotsent, PhD,
Qarshi davlat universiteti

- Annotatsiya** *Mazkur maqolada zevgmatik qurilmalarning lingvistik tabiati, struktur-semantik xususiyatlari va funksional imkoniyatlari o'zbek va nemis tillari materiallari asosida tahlil qilinadi. Zevgmaning antik davrdan boshlab shakllangan nazariy talqinlari hamda zamonaviy tilshunoslikdagi struktur, semantik, pragmatik va derivatsion yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda zevgmatik konstruksiyalarning sintaktik markazi, uning bir nechta komponent bilan bog'lanishi va ushbu bog'lanish jarayonida yuzaga keladigan semantik nomuvofiqlik masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Zevgmalar predikativ markazining xususiyatiga ko'ra fe'l markazli, ot markazli va aralash turlarga ajratilib, sodda va murakkab strukturaviy ko'rinishlari tavsiflanadi. Shuningdek, zevgmatik qurilmalarning sintaktik iqtisodiylik, semantik zichlik, ekspressivlik, obrazlilik va pragmatik ta'sirchanlikni yuzaga keltirishdagi roli ochib beriladi.*
- Kalit so'zlar** *Zevgma, zevgmatik qurilma, ekspressiv sintaksis, sintaktik iqtisodiylik, semantik zichlik, semantik distributsiya, sintaktik derivatsiya, hosila sintaktik birlik, predikativ markaz, pragmatik ta'sirchanlik*

Классификация зевгматических конструкций

Махмудова Нигора
n.mahmudova@mail.ru

Доцент, PhD,
Каршинский государственный университет

Аннотация В статье рассматриваются лингвистическая природа, структурно-семантические особенности и функциональные возможности зевгматических конструкций на материале узбекского и немецкого языков. Анализируются теоретические интерпретации зевгмы, сформировавшиеся начиная с античного периода, а также современные структурный, семантический, прагматический и деривационный подходы к её изучению. Особое внимание уделяется синтаксическому центру зевгматической конструкции, его связи с несколькими компонентами и возникающей при этом семантической неоднородности. В зависимости от характера предикативного центра зевгматические конструкции классифицируются на глагольно-центрические, именные и смешанные типы, а также характеризуются их простые и сложные структурные разновидности. Раскрывается роль зевгмы в обеспечении синтаксической экономии, смысловой плотности, экспрессивности, образности и прагматической выразительности речи.

Ключевые слова Зевгма, зевгматическая конструкция, экспрессивный синтаксис, синтаксическая экономия, семантическая плотность, семантическая дистрибуция, синтаксическая деривация, производная синтаксическая единица, предикативный центр, прагматическая выразительность

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda sintaktik birliklarning struktur-semantik va stilistik xususiyatlarini o'rganish muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, til birliklarining odatiy sintaktik munosabatlardan chekinishi natijasida yuzaga keladigan ekspressiv konstruksiyalar badiiy, publitsistik va kundalik nutqning ta'sirchanligini ta'minlovchi vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Shunday sintaktik-stilistik hodisalardan biri **zevgma** bo'lib, u bir grammatik tayanch birlikning ikki yoki undan ortiq komponent bilan turli semantik munosabatga kirishishi asosida shakllanadi.

Zevgmatik konstruksiyalarda umumiy sintaktik element bir nechta so'z yoki birikmani grammatik jihatdan birlashtiradi, biroq ushbu

elementning bog'langan komponentlar bilan semantik munosabati bir xil bo'lmaydi. Natijada konstruksiyada semantik nomuvofiqlik, kutilmagan ma'no ko'chishi, obrazlilik, kinoya yoki yumor kabi pragmatik-stilistik effektlar yuzaga keladi. Masalan, ingliz tilidagi "She opened her door and her heart to the orphan" konstruksiyasida *opened* fe'li *door* bilan bevosita, *heart* bilan esa ko'chma ma'noda bog'lanadi. Aynan bir sintaktik birlikning turli semantik maydonlarga mansub komponentlarni birlashtirishi zevgmaning muhim belgilaridan biridir.

Zevgmatik konstruksiyalarni o'rganishda ularning sintaktik tuzilishi bilan bir qatorda semantik mexanizmlarini ham hisobga olish zarur. Chunki zevgma faqat sintaktik tejamkorlik hodisasi emas, balki til birliklarining

semantik imkoniyatlarini faollashtiruvchi stilistik vosita hamdir. Unda bir komponentning to'g'ri va ko'chma ma'nolarda bir vaqtning o'zida qo'llanishi yoki sintaktik jihatdan teng komponentlarning semantik jihatdan turli guruhlarga mansubligi nutqda o'ziga xos kontrast hosil qiladi. Mazkur xususiyat zevgmatik konstruksiyalarni metafora, ellipsis, silepsis, parallelizm va boshqa stilistik-sintaktik hodisalar bilan qiyosiy o'rganish zarurati yuzaga keltiradi.

Zevgmatik konstruksiyalarning tasnifi masalasi ham tilshunoslikda alohida ilmiy ahamiyatga ega. Ularni tasniflashda sintaktik model, tayanch komponentning grammatik xususiyati, bog'langan elementlar o'rtasidagi semantik munosabat, polisemiyaning namoyon bo'lish darajasi hamda konstruksiyaning pragmatik vazifasi kabi bir qator mezonlardan foydalanish mumkin. Shu asosda fe'lga asoslangan, otga asoslangan yoki boshqa grammatik birliklar orqali yuzaga kelgan zevgmatik konstruksiyalarni, shuningdek, to'g'ri va ko'chma ma'nolarning o'zaro munosabatiga asoslangan semantik turlarni farqlash imkoniyati paydo bo'ladi.

Zevgmaning kommunikativ-pragmatik xususiyatlari ham uning tasnifida muhim o'rin tutadi. Muallif yoki so'zlovchi zevgmatik konstruksiya orqali fikrni ixcham shaklda yetkazish bilan birga adresat e'tiborini muayyan semantik qarama-qarshilikka qaratadi. Bunday konstruksiyalar nutqning emotsional-ekspressivligini oshirishi, kulgili yoki ironik effekt yaratishi, personaj yoki voqea-hodisaga muallif munosabatini ifodalashi mumkin. Shu sababli zevgmani faqat grammatik qurilma sifatida emas, balki muayyan kommunikativ maqsadga xizmat qiluvchi kompleks lingvostilistik hodisa sifatida o'rganish maqsadga muvofiq.

Asosiy qism

Zevgma muammosi antik davrdan boshlab tilshunoslar va ritorika nazariyotchilarining diqqat markazida bo'lib kelgan. Dastlab u notiqlik san'atining tarkibiy qismi sifatida talqin qilingan bo'lsa, keyinchalik

sintaksis, stilistika va matn lingvistikasi doirasida ham tadqiq etila boshlandi. Antik mualliflar zevgmani nutqning ixchamligini ta'minlovchi vosita sifatida baholaganlar. Ularning fikricha, bir sintaktik markazning bir necha komponentga xizmat qilishi nutqni ortiqcha takrorlardan xalos qiladi va ifodaning ta'sirchanligini oshiradi (Quintilianus, 1920).

XX asrga kelib zevgmaga nisbatan yangi qarashlar shakllandi. Struktur tilshunoslik vakillari ushbu hodisani sintaktik aloqalar tizimida o'rgandilar. Generativ grammatika tarafdorlari esa zevgmatik qurilmalarni chuqur va yuzaki strukturalar o'rtasidagi transformatsion jarayonlar bilan bog'ladilar (Chomsky, 1965). Kognitiv tilshunoslikda esa zevgma inson tafakkuridagi konseptual bog'lanishlarning til orqali ifodalanish shakli sifatida talqin qilina boshladi (Langacker, 2008).

E.M. Beregovskaya (2004) zevgmani ekspressiv sintaksisning faol vositasi sifatida baholab, uning matnning emotsional va estetik ta'sirini kuchaytirishdagi rolini alohida ta'kidlaydi. Olimning fikricha, zevgmatik konstruksiyalar badiiy matnda obrazlilikni kuchaytirish bilan birga, muallifning individual uslubini ham namoyon etadi. Shu sababli zevgma nafaqat grammatik, balki stilistik kategoriya sifatida ham o'rganilishi lozim (Beregovskaya, 1985).

S.A. Lukyanov (1993) esa zevgmatik konstruksiyalarni struktur jihatdan tasniflashga harakat qiladi. U zevgma hosil bo'lishida sintaktik markazning funksional imkoniyatlari va semantik bog'lanishlar muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. Tadqiqotchining fikricha, zevgma sintaktik iqtisodiylik tamoyilining mahsuli bo'lib, nutqning ixchamligini ta'minlaydi.

Zevgmatik qurilmalarni struktur jihatdan bir necha turlarga ajratish mumkin. Eng avvalo, ular predikativ markazning xarakteriga ko'ra fe'l markazli, ot markazli va aralash tipdagi zevgmalar bo'linadi.

Fe'l markazli zevgmalar eng keng tarqalgan tur hisoblanadi. Bunday konstruksiyalarda bitta fe'l bir necha sintaktik komponent bilan bog'lanadi:

U eshikni ham, qalbmni ham ochdi.

Bu yerda "ochdi" fe'li ikki obyekt bilan bog'langan bo'lsa-da, ularga nisbatan turli semantik ma'nolarni ifodalaydi.

Er öffnete die Tür und mein Herz.

Bu misolda *öffnen* fe'li bir vaqtning o'zida konkret (*die Tür*) va metaforik (*mein Herz*) obyektlar bilan bog'lanib, zevgmatik munosabatni yuzaga keltiradi.

Yana bir misol:

Sie verlor ihren Schlüssel und ihre Hoffnung.

(Bu ayol kalitini ham, umidini ham yo'qotdi.)

Bu yerda *verlieren* fe'li moddiy predmet va abstrakt tushunchaga nisbatan qo'llanib, semantik qatlamlilik hosil qilgan.

Ot markazli zevgmalarda esa umumlashtiruvchi unsur ot yoki otlashgan birlik bo'ladi:

Uning boyligi ham, sabri ham tugadi.

Aralash tipdagi zevgmalarda esa sintaktik markaz turli grammatik vositalar bilan ifodalanadi va murakkab semantik munosabatlarni yuzaga keltiradi.

Struktur jihatdan zevgmalar sodda va murakkab turlarga ham bo'linadi. Sodda zevgmalarda bitta sintaktik markaz va ikki komponent ishtirok etsa, murakkab zevgmalarda bir nechta semantik qatlam va sintaktik bog'lanishlar kuzatiladi.

Nemis tilida zevgma ko'pincha konkret va abstrakt semantik maydonlarning bir konstruksiyada birlashishi orqali namoyon bo'ladi:

Sie brach das Schweigen und das Glas.

(U sukunatni ham, stakanni ham sindirdi.)

Bu yerda *brechen* fe'li metaforik va literal ma'nolarda bir vaqtda qo'llangan.

Zevgmaning asosiy belgilaridan biri uning semantik murakkabligidir. Mazkur konstruksiyalarda bitta predikat bir vaqtning o'zida turli semantik maydonlarga mansub birliklar bilan bog'lanadi. Natijada ko'p qatlamli ma'no yuzaga keladi.

Semantik nuqtayi nazardan zevgmatik qurilmalar quyidagi xususiyatlarga ega:

- polisemantik birliklarga tayanishi;
- metaforik va metonimik ma'no ko'chishlarini yuzaga chiqarishi;
- semantik distributsiya asosida shakllanishi;
- matnning mazmuniy zichligini oshirishi;
- implitsit ma'no hosil qilishi.

N.Q. Turniyozovning ta'kidlashicha, zevgmaning asosiy xususiyati uning semantik distributsiya orqali voqelanishidadir. Bunda bitta operator bir nechta komponent bilan bog'lanadi va ularning har biri bilan alohida semantik munosabat hosil qiladi.

Pragmatik nuqtayi nazardan zevgma kommunikativ maqsadni samarali amalga oshirish vositasi hisoblanadi. U adresat e'tiborini muhim semantik markazga qaratadi va nutqning ta'sirchanligini kuchaytiradi.

Badiiy matnda zevgma:

- obrazlilikni oshiradi;
- emotsional ta'sirni kuchaytiradi;
- muallif uslubini individuallashtiradi.

Publitsistik matnda:

- axborotni ixcham shaklda uzatadi;
- baholovchi munosabatni ifodalaydi;
- matnning ekspressivligini kuchaytiradi.

Og'zaki nutqda esa:

- kommunikativ tejamkorlikni ta'minlaydi;
- fikrni tez va ta'sirchan ifodalash imkonini beradi.

Zamonaviy derivatsion tilshunoslik nuqtayi nazaridan zevgma sintaktik hosila sifatida qaralishi mumkin. Derivatsion jarayonda dastlab mustaqil bo'lgan sintaktik birliklar umumlashib, yangi konstruksiya hosil qiladi

Masalan: "*U boyligini yo'qotdi va aqlini yo'qotdi*", transformatsiya natijasida: *U boyligini va aqlini yo'qotdi*, ko'rinishiga keladi.

Transformatsion nuqtayi nazardan quyidagi misolni keltirish mumkin:

Dastlabki struktura:

Er verlor sein Geld und verlor seine Hoffnung.

Transformatsiyadan so'ng:

Er verlor sein Geld und seine Hoffnung.

Bu yerda ikkinchi predikat qisqarib, zevgmatik konstruktsiya hosil bo'ladi. Natijada sintaktik iqtisodiylik bilan birga semantik zichlik ham ortadi.

Bu yerda sintaktik qisqarish bilan birga semantik murakkablashuv ham yuz beradi. Shuning uchun zevgma oddiy qisqarish natijasi emas, balki derivatsion qayta tashkil topish mahsuli hisoblanadi.

B.N. Turniyozov (2010) zevgma, retsiproklik va kauzativlikning bir sintaktik qurilmada mujassamlashishi mumkinligini ko'rsatadi hamda bunday birliklarni derivativ nuqtayi nazardan o'rganish zarurligini ta'kidlaydi.

O'zbek va nemis tillarida zevgmatik qurilmalar faol qo'llanadi. Har ikkala tilda ham ular sintaktik iqtisodiylik va semantik zichlikni ta'minlash vazifasini bajaradi. Biroq grammatik qurilishdagi farqlar sababli ularning voqelanish shakllari turlicha namoyon bo'ladi (Helbig, 2001).

O'zbek tilida zevgma ko'pincha fe'l markazli konstruktsiyalar asosida shakllanadi. Nemis tilida esa analitik vositalar va murakkab predikativ birliklar faolroq ishtirok etadi. Shunga qaramay, ikkala tilda ham zevgmatik qurilmalarning asosiy vazifasi bir xil bo'lib qoladi ya'ni sintaktik vositalar yordamida murakkab semantik munosabatlarni ixcham shaklda ifodalash.

Kontrastiv tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, zevgmaning universal jihatlarini uning sintaktik va semantik mexanizmlarida namoyon bo'lsa, milliy xususiyatlari har bir tilning grammatik tizimi va lingvomadaniy tafakkuri bilan belgilanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, zevgmatik qurilmalar ko'p qirrali lingvistik hodisa bo'lib, ularni faqat stilistik figura sifatida talqin qilish yetarli emas. Zevgma sintaktik, semantik, pragmatik va derivatsion xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirgan murakkab lisoniy birlik hisoblanadi. Uning shakllanishida sintaktik iqtisodiylik, semantik distributsiya, valentlik munosabatlari hamda transformatsion jarayonlar muhim rol o'ynaydi.

Zevgmatik qurilmalarning lingvistik maqomini belgilash masalasi jahon tilshunosligida uzoq yillardan buyon munozarali masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Ayrim tadqiqotchilar zevgmani faqat stilistik figura sifatida talqin qilsalar, boshqa olimlar uni sintaktik-semantik hodisa, matn birliklarini tashkil etuvchi maxsus konstruktsiya yoki derivatsion jarayon mahsuli sifatida izohlaydilar. Shu sababli zevgmaning lingvistik maqomini aniqlashda uning formal tuzilishi, semantik xususiyatlari, funksional imkoniyatlari va nutqdagi voqelanish mexanizmlarini kompleks ravishda o'rganish zarur.

Xulosa

Zevgmatik konstruktsiyalar tasnifining tahlili ushbu hodisaning sintaktik, semantik va stilistik xususiyatlar o'zaro uyg'unlashgan murakkab lingvistik birlik ekanligini ko'rsatadi. Zevgmaning asosiy struktur belgisi bitta tayanch komponentning ikki yoki undan ortiq sintaktik birlik bilan bog'lanishida namoyon bo'lsa, uning o'ziga xosligi mazkur komponentlar o'rtasidagi semantik munosabatlarning bir xil emasligi bilan belgilanadi. Aynan sintaktik umumiylik va semantik nomuvofiqlikning bir konstruktsiya doirasida birlashishi zevgmatik effektini yuzaga keltiradi.

Tahlil natijalariga ko'ra, zevgmatik konstruktsiyalarni tasniflashda birgina mezon bilan cheklanish yetarli emas. Ularni struktur-sintaktik, leksik-semantik va funksional-pragmatik mezonlar asosida kompleks guruhlash maqsadga muvofiq. Struktur jihatdan zevgmalar tayanch komponentning grammatik tabiatiga va bog'langan komponentlarning joylashuviga ko'ra farqlansa, semantik jihatdan to'g'ri va ko'chma ma'nolarning birlashuvi, polisemantik munosabatlar hamda semantik jihatdan turli sohalarga mansub birliklarning yagona sintaktik markaz atrofida birlashishi bilan tavsiflanadi.

Funksional-pragmatik nuqtai nazardan esa zevgmatik konstruktsiyalar nutqda ekspressivlikni kuchaytirish, semantik kontrast

yaratish, muallif bahosini ifodalash, yumor va ironiyani yuzaga keltirish, shuningdek, fikrni ixcham va ta'sirchan tarzda ifodalash vazifalarini bajaradi. Shu sababli zevgmaning tasnifi uning faqat formal tuzilishini emas, balki muayyan kommunikativ vaziyatda qanday stilistik va pragmatik vazifani bajarishini ham qamrab olishi lozim.

Umuman olganda, zevgmatik konstruksiyalarni ko'p mezonli tasnif asosida

o'rganish ularning sintaktik qurilishi, semantik mexanizmi va kommunikativ imkoniyatlarini yaxlit holda tushuntirishga imkon beradi. Mazkur yondashuv zevgmani unga yaqin bo'lgan silepsis, ellipsis va boshqa ekspressiv sintaktik hodisalardan farqlash, shuningdek, uning badiiy va boshqa diskurs turlaridagi lingvostilistik imkoniyatlarini yanada chuqur tadqiq etish uchun nazariy asos yaratadi.

References:

1. Береговская, Э. М. (1985). Проблемы исследования зевгмы как риторической фигуры. *Вопросы языкознания*, (5), 60–67.
2. Береговская, Э. М. (2004). *Очерки по экспрессивному синтаксису*. Рохос.
3. Лукьянов, С. А. (1993). О классификации зевгматических конструкций. *Филологические науки*, (1), 70–79.
4. Турниёзов, Н. К. (2010). *Деривацион синтаксис назарияси*. Фан.
5. Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. MIT Press.
6. Galperin, I. R. (1977). *Stylistics*. Vysshaya Shkola.
7. Helbig, G., & Buscha, J. (2001). *Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Langenscheidt.
8. Langacker, R. W. (2008). *Cognitive grammar: A basic introduction*. Oxford University Press.
9. Lausberg, H. (1998). *Handbook of literary rhetoric: A foundation for literary study*. Brill.
10. Leech, G. N. (2008). *Language in literature: Style and foregrounding*. Pearson Education.
11. Quintilianus, M. F. (1920). *Institutio oratoria*. Harvard University Press.
12. Tartakovsky, R., & Shen, Y. (2023). "Uncle Al is old, has brown eyes and dementia": The importance of order in zeugmas. *Language and Literature*, 32(4), 424–436.
13. Turniyozov, B. N. (2024). Zevgmatik-retsiprokal kauzatsiya. *Innovation: The Journal of Social Sciences and Researches*, 2(1), 19–23.